

אגרת המזכירות הפדגוגית, חשוון תשע"ז התאמת שאלות הבגרות למטרות הלמידה, חלק ב

- א. פתח דבר¹
- ב. הוספת שאלות העמ"ר
- ג. הגדרת סוגי שאלות העמ"ר
- ד. דגמים מוצעים לשאלות העמ"ר
- ה. עקרונות מנחים לשאלות העמ"ר

א. פתח דבר

הזמן החשוב ביותר בו מתרחשת ההוראה והלמידה המיטביות הוא השיעור - הרגעים בהם המורה סוגר/ת את דלת הכיתה ומתרחש מפגש בינו לבין הלומדים ובינם לבין התוכן הנלמד. הלמידה המיטבית עשויה מרבדים רבים: רכישת ידע ומיומנויות, חשיבה, הבנה, רגש, חוויה, הקשר עם המורה והיחסים בין התלמידים לבין עצמם. תפקודי הלומד הבאים לידי ביטוי בשיעור הם קוגניטיביים, מטא קוגניטיביים, תוך-אישיים ובין-אישיים.

כבר בתקופת התלמוד חז"ל עמדו על כך ש"אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין" – ורבדים רבים וחשובים של ההתרחשות בשיעור הם סמויים מן העין. רבדים אלה כוללים את המתרחש בעולמם הפנימי של הלומדים – וקשה להעריך אותם באופן גלוי – ואף לא תמיד רצוי. עם זאת, העובדה שקיימת הערכה, ושההיבחות וההערכה ממוקדות לרוב בשינון ידע (ולעיתים במינון מסוים של חשיבה) עלולה לפגוע ברבדים עמוקים, "סמויים מן העין", של ההתרחשות בכיתה.

מורים רבים מלמדים באופן משמעותי ומעמיק, ואז בהגיע מבחן הבגרות, מתברר לתלמידיהם שהלמידה המעמיקה בה התנסו אינה באה לידי ביטוי במבחן. בכיתה ובשיעור הם חשבו, שאלו שאלות וערכו דינוני עומק על בסיס החומר הנלמד, ואילו במבחן הבגרות כל זה לא נדרש. המורים הטובים עושים זאת בניגוד לדרישות הבחינה, אבל הקושי מובן- במקרים רבים התלמידים לוחצים על מוריהם ללמד לבחינה בלבד, לא "להתפלסף" ולא "לחפור". הם שואלים: "רגע המורה, זה לבגרות?" ו"מחזירים אותה למסלול".

במלים אחרות, להערכה יש השפעה קריטית על איכות ההוראה והלמידה, ולכן חשוב לעשות מאמץ ולהתאים את ההערכה והמבחנים למטרות המהותיות של החינוך, לתת ביטוי להתמודדות של המורים והתלמידים עם הרבדים העמוקים של הלמידה- בכל רבדי האדם.

באגרת הקיץ עמדנו על הקשר המבוקש בין מטרות החינוך לבין ההערכה. ציינו שמטרות החינוך ומטרות תכניות הלימודים חורגות מהקניית גופי ידע בלבד, וכוללות גם פיתוח חשיבה, דמיון ורגש, הבונים ומעשירים את עולמו הפנימי של הלומד. זוהי גם תשוקת ההוראה של רוב המורים – הם מבקשים להשפיע באופן משמעותי על אישיותם של התלמידים, ולא (רק) להכין אותם לבחינות. זו גם תפיסת החינוך כפי שהיא עולה ממטרות תכניות הלימודים ומחוק החינוך

¹ תודה לפרופ' יורם הרפז, ד"ר איתי אשר, הרב ד"ר יהודה ברנדס, ד"ר אורי ליפשיץ, שעברו על הדברים, העירו ותיקנו. הדברים נכתבו ועובדו על ידי אנשי המזכירות הפדגוגית, מנהלי האגפים, מפמ"רים, מדריכים ומורים.

הממלכתי.² חרף זאת, הערכת הלמידה לא עסקה בכך במשך שנים והתמקדה לרוב במחזור ידע. בשנים האחרונות, בהובלת פרופ' ענת זוהר והמזכירות הפדגוגית, חלה התפתחות בהערכה, והחלו להעריך גם "חשיבה מסדר גבוה" והבנה בחלק מתחומי הדעת. בשנתיים האחרונות החלה התייחסות למגוון מטרות הלמידה בהערכה החלופית, ותחומי דעת אחדים החלו לשלב בבחינת הבגרות החיצונית גם מעט שאלות המתייחסות לעולמו הערכי או הפנימי של הלומד.³ בעינינו זו הקומה הבאה של ההערכה: הבאת רבדים עמוקים נוספים הנוגעים בעולמו הפנימי, הרגשי והערכי של הלומד, לידי ביטוי בתהליכי ההיבחנות החיצוניות.⁴

א. הוספת שאלות עמ"ר

כפי שכתב באגרת המזכירות הפדגוגית שנשלחה בקיץ, בשנה זו (תשע"ז) אנו מתקדמים עוד צעד קטן בהתאמת ההערכה ללמידה משמעותית הנוגעת באדם ומשפיעה עליו. אנו עומדים לגוון מעט את השאלות בבחינות הבגרות ולהוסיף גם שאלות המתייחסות לערכים, למשמעות ולרלוונטיות לתלמיד (שאלות עמ"ר).

בהתאמת ההערכה למטרות העמוקות של החינוך והלמידה אנו מעוניינים לכוון את התלמידים לחשוב באופן עצמאי, להביע את דעתם, להיות מעורבים בלמד, לעסוק בערכי החברה והאנושות ולהביא לכך שהלמידה תהיה בעלת משמעות בעיני הלומד. שאלות מסוג זה בבחינות הבגרות נועדו לעורר שיח המערב את התלמיד, מחשבותיו, תחושותיו- הזדהותו- תפיסות עולמו ודעתו במהלך הלמידה בכיתה ובהכנה למבחן. שינוי ההערכה נועד לאותת שאנו, כמחנכים, כחברה וכמדינה, מייחסים חשיבות לא רק לשינון עובדות, אלא אף להבנה מעמיקה וניתוח שלהן, להפנמתן, ולהבעת עמדה מושכלת ביחס אליהן. על ידי גיוון ההערכה אנו יכולים לסייע למורה לכוון את הלמידה בכיתה גם לשיח על ערכים, לפיתוח אישיות הלומדים ולמעורבות ולאכפתיות של הלומד ביחס לתוכן הנלמד.

הגיוון של שאלות הבגרות אינו מהווה מהפכה, אלא עוד התקדמות ברוח המהלכים שהחלו בשנים הקודמות והמשך להוראה הנעשית על ידי מורים טובים כבר שנים רבות. החידוש הוא בהכנסה הדרגתית של שאלות אלו לבחינות הבגרות החיצוניות (בשלב ראשון במינון נמוך של עד 5 נקודות, ובשלב מאוחר יותר המינון יגדל מעט ושאלות מסוג זה יוכנסו אף לבחינות המיצ"ב בבתי הספר היסודיים).

בהתאם לתפיסה זו המפמ"רים בתחומי הדעת השונים הכניסו לשאלוני הבגרות של קיץ תשע"ז שאלות הנוגעות בערכים, ושאלות המעודדות מעורבות ורלוונטיות לתלמידים ולחברה (שאלות

² ממטרות חוק החינוך הממלכתי: "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה"
³ מסמך הנוגע להטמעת הלמידה המשמעותית בהערכה נכתב על ידי המזה"פ ביוני 2015:

http://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/AgafPituachPedagogi/ekronot_mnhim_lepit_oh_begroyot.pdf

⁴ איננו מתכוונים להעריך האם התלמיד "ערכי" או להעריך האם הוא מזדהה עם דמות "נכונה"- אלא לשאול גם על התהליכים הפנימיים הכוללים חשיבה, נקיטת עמדה, הזדהות ורפלקסיה, ביחס ובעקבות לימוד החומר. להעלות את נושא העולם הפנימי, וחשיבות הבעת העמדה, הערכיות והשיח בין עמדות בלמידה. לכן ההערכה תתבצע רק על פי הוכחת התשובה בנתונים ברורים, הנימוק והביסוס על נתוני הנימוק.

עמ"ר).⁵ כל המפמ"רים גם חיברו שאלות לדוגמא בתחומי הדעת שלהם, והם ישלחו למורים. למותר לציין שבכל תחום דעת, המפמ"ר ומדריכיו יבחנו אילו שאלות מתאימות לתחום ויקבעו את סוגי השאלות המתאימים לו. אינו דומה תחום המדעים שבו עיקר השאלות יהיו "שאלות עמדה והכרעה אישית" (ראו להלן), לתחומי הרוח או החברה, שבהם גם סוגי שאלות אחרות מתאימות מאד (למשל שאלות הזדהות). להלן נגדיר מהן שאלות עמ"ר ונציע דגמי שאלות אפשריות, ובהמשך אף נשלח מאמרים, מחוונים והצעות לשיעורים ברוח שאלות עמ"ר.

ב. הגדרת שאלות העמ"ר

כאמור לעיל, שאלות העמ"ר כוללות שלושה מרכיבים: שאלות ערך, שאלות מעורבות ושאלות רלוונטיות. שלושת המרכיבים הללו הוגדרו במסמך אבני הדרך כמרכיבי הלמידה המשמעותית,⁶ ועל הגדרת כל אחד מהם נשברו קולמוסים רבים. אנו ניגע בדברים הבאים בהגדרות הקשורות לבחינות הבגרות בלבד.

כל השאלות בהן אנו דנים מבוססות על ידע, הבנה, וחשיבה מסדר גבוה ולמעשה מדובר במעין תהליך מתמשך של פיתוח השאלות שבו כל שלב כולל לרוב את השלבים שקדמו לו: משאלות ידע והבנה בלבד לשאלות הכוללות ידע וגם חשיבה מסדר גבוה בשלב הקודם, לשאלות המערבות גם חשיבה, גם אתיקה וגם את עולמו הפנימי של הלומד בשלב הנוכחי.⁷ בשאלות העמ"ר אנו שואפים שיהיו לפחות שניים מן המרכיבים- הערך, המעורבות או הרלוונטיות.

שאלות ערך

שאלות ערך הן שאלות חשיבה העוסקות בערכים שאנו כחברה סוברים שהם חשובים (והן מצויות בתכנית הלימודים, בחוק החינוך הממלכתי וכדו'), ושמטרתן היא לעורר שיח של ערכים המצוי בתכני הלמידה. איננו מכוונים בשאלות אלו לאינדוקטרינציה של הלומד, או להנחלת ערכים מוחלטים, אלא לשיח של חשיבה ערכית שאותו המורה יוביל בכיתה, לא להטמעת תפיסות אלא לדיון מעמיק בכיתה על תפיסת העולם של הלומדים- כששאלות המבחן מצביעות על סוג הדיון והשיח.

הערכים עליהם נשאל בתחומי הדעת, הם הערכים שמופיעים בתכנית הלימודים של תחום הדעת או בבסיס חוק החינוך הממלכתי, ערכים כמו "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו ... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו ... לפתח את אישיות הילד והילדה" (חוק החינוך הממלכתי) או "טיפוח מודעות וגיבוש עמדות ביחס לסוגיות

⁵ מדובר בפיתוח של שאלות "מחוברות" ו"טעונות" כפי שהגדיר אותן פרופ' יורם הרפז בכמה מפרסומיו: **שאלה מחוברת**: השאלה רלוונטית לעולמם של התלמידים ולעולמה של החברה; היא מעסיקה, או אמורה להעסיק, את כל מי שלוקח חלק בחיי החברה. **שאלה טעונה**: לשאלה יש ממד רגשי או "קיומי". היא כוללת דילמה מוסרית או בעיה "דוחקת" המעוררות בנשאל צורך לענות עליה ולבטא עמדה פנימית ויחס רגשי. אלה הן שתיים מתוך שש התכונות של "שאלה פורייה" (ראו למשל, "המודל השלישי", ספרית פועלים, 2008).

⁶ <http://meyda.education.gov.il/files/lemidaMashmautit/chozer/index.html>

⁷ ההדרגה הזו (שינון- חשיבה -עמ"ר) אינה משקפת הדרגה אובייקטיבית או מחויבת המציאות. אנו נקטנו בה מכיוון שזה היה התהליך בישראלי עד היום. בשאלות הבגרות עד היום שאלו שאלות שינון, ולעיתים חשיבה (ובשאלונים בודדים גם שאלות עמ"ר), וכעת אנו להתקדם בהדרגה לשאלות הכוללות גם עמ"ר. רוב שאלות העמ"ר הן שאלות חשיבה- אלא שהתוספת היא שהן נוגעות גם בעולמו הפנימי של האדם- ברגשותיו, בעמדותיו, או בעולם הסובב אותו באופן מיידי בחייו.

ערכיות הקשורות למדע ולחברה" (תכנית הלימודים בביולוגיה) ועוד.⁸ שאלת ערך תכלול לרוב דילמה מוסרית או בעיה אתית הרלוונטית לחיי החברה, והיא אמורה לעורר בנשאל צורך לענות עליה או להכריע בין חלופות ערכיות/מוסריות ולבטא עמדה פנימית. כך למשל ניתן לשאול: " כיצד הערכים x , y באים לידי ביטוי ביצירה שלמדת? האם לדעתך הדמויות המוצגות ביצירה פועלות לאור ערכים אלו? נמק והדגם כל אחד מהם". ההערכה של התשובה תהיה על פי ההדגמה והנימוק. כל תשובה שהתלמיד יענה עשויה להיות נכונה, ובתנאי שהוא אכן הדגים מתוך הספר ונימק את הדגמתו כראוי.

שאלת ערך תמיד תדרוש חשיבה, היא עשויה לעורר גם מעורבות (וטוב שתעשה זאת) ואף עשויה להיות רלוונטית לחיי הלומד. שאלה מסוג זה עומדת בפני עצמה גם כשאלת חשיבה העוסקת בערך חשוב לחברה או לתחום הדעת.⁹

שאלות מעורבות

שאלות המעורבות הן שאלות הכוללות חשיבה ויוצרות למידה פעילה- קוגניטיבית או רגשית. שאלות שיוצרות חיבור בין התלמיד לחומר הנלמד גם כאשר הוא אינו עוסק בנושא הרלוונטי לחייו. החיבור יכול להיווצר על ידי בחירה של התלמיד בתוך השאלה, על ידי בקשה להכריע בין כמה חלופות אפשריות, רצון פנימי לפצח את התרגיל (כפי שאנו חשים בחידון מאתגר), רצון עז לפתור בעיה וכדו'. החיבור יכול להיות קוגניטיבי או חיבור שיגע גם ברגש או בעולמו הפנימי. כך למשל ניתן לשאול: "בחר דמות שפעלה בתקופת... ועשתה מעשה חשוב/ הרואי; שאתה מזדהה עמו... הסבר ונמק באמצעות שתי עובדות מן התקופה מדוע אתה מזדהה עם המעשה והשלכותיו". כאן יכולות להיות גם שאלות שאינן נוגעות ישירות לעולמו של הילד ('אי רלוונטיות') בתנאי שהן מעוררות בו עניין, סקרנות, או הזדהות: שאלות מערערות, מאתגרות, מעוררות חשיבה והתבוננות חדשות ומעניינות.

שאלות רלוונטיות

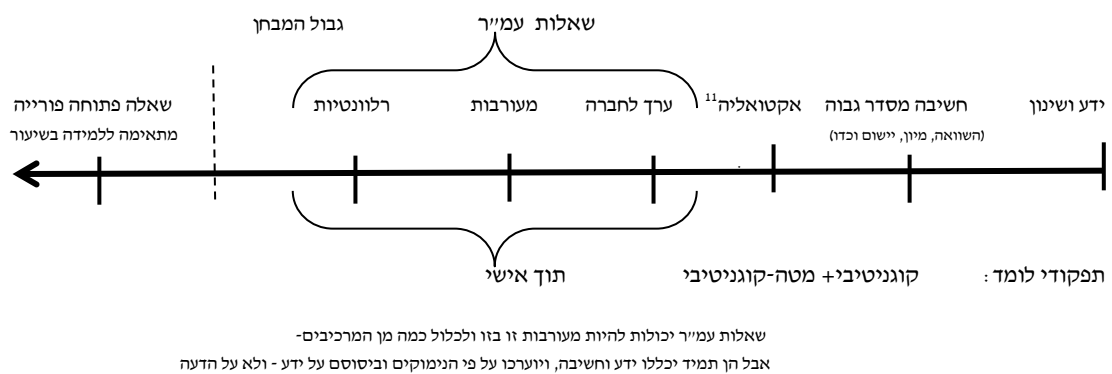
שאלות שיעסקו בנושאים הקשורים לעולמו האישי של התלמיד, לנושאים שהוא מכיר מחייו ומעולמו. שאלות אלו ידרשו לרוב מן התלמיד היכרות וחיבור פנימי אל נושא השאלה, לא רק מבחינה קוגניטיבית אלא שיהא בהן גם ממד קיומי או רגשי, ערעור תפיסתו או צורך בבדיקת הנחות יסוד. כך למשל ניתן לשאול: "ציין מקרה המוכר לך ממצאיות חיינו התואם את התפיסה

⁸ דוגמה למטרת טיפוח מודעות ועמדה ביחס להיבטים חברתיים במדעים, וחשיבות העיסוק בנושאים רלוונטיים, מצויה בטיטוטת המסגרת המושגית של מבחני הפיזה: "כאשר בני אדם נדרשים לקבל החלטות המשפיעות על בריאותם, על המזון שהם אוכלים ועל צריכת האנרגיה שלהם, הם זקוקים למודעות מדעית. חשוב שיבינו את ההשלכות החברתיות של ויכוחים בין מומחים, יפתחו עמדות בנושאים מדעיים, יגלו מעורבות אישית בסוגיות הנוגעות לטכנולוגיה ולמשאבים ויפעלו באופן מושכל בקבלת החלטות שישפיעו על סביבתם". פיזה 2015, טיטוטת המסגרת המושגית במדעים.

⁹ בהגדרת הלמידה המשמעותית של המשרד כתוב שמדובר בלמידה "בעלת ערך ללומד ולחברה". בשאלות הערך אנו עוסקים בערכים לחברה, ובשאלות מעורבות ורלוונטיות אנו מנסים שהן תגענה בעולמו הפנימי של הלומד ותהינה בעלות ערך בעיני הלומד- כך ייווצר החיבור בין הערכים המצויים בבסיס תכנית הלימודים לתחושת הערך של הלומד. כל החיים אנו לומדים, ועל מנת שתלמידינו ירצו להמשיך בלמידה, אנו מבקשים שהם יעריכו את הלמידה ויחוו שהדברים שלמדו הם בעלי ערך עבורם. חשוב לא פחות מכך הוא שהתלמידים יעסקו בנושאים שאנו כחברה חושבים שהם בעלי ערך לקיום חברה אנושית טובה ומוסרית.

עליה למדת בהקשר ל...".¹⁰ לרוב שאלות רלוונטיות יעוררו מעורבות עמוקה, שיח פנימי, הזדהות או אי הזדהות של הלומד.

למעשה, כאשר אנו מדברים על שאלות עמ"ר, אנו מדברים על מעין ציר של התפתחות של גיוון השאלות (ראו איור להלן), שמתחיל בשינון, ממשיך בחשיבה מסדר גבוה ובשאלות עמ"ר ומסתיים בשאלה פתוחה ופורייה שנשאל אותה בשיעור (אך לא במבחן- עקב הקושי בהערכה). כל אחד מסוגי השאלות כולל בתוכו את הצורך לדעת את התוכן ואת פרטיו, ולרוב, כל אחד מן השלבים (מלבד השינון) כולל אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה.

שלושת סוגי השאלות שאליהם אנו מכוונים, אמורים, בסופו של דבר ליצור מנעד שאלות רחב המוביל לשיח מעורב וערכי, וללמידה בעלת ערך בעיני הלומד. מתוך הבנה זו אנו נשאף שבשאלת עמ"ר טובה יהיו לפחות שניים מן המרכיבים הבאים: העולם הערכי / מעורבות של הלומד / רלוונטיות לחייו, או לפחות היווצרות של שיח פנימי בעולמו של הלומד.¹² חשוב לציין שישנם תחומי דעת שעוסקים בחשיבה מסדר גבוה ואף כאלו שהחלו להציג שאלות עמ"ר בבחינה בשנה שעברה.

טיבן של שאלות העמ"ר הוא, שהן מעוררות חשיבה ויכולות להיות להן תשובות מגוונות, לכן הבדיקה של התשובות תתבסס תמיד על מחוון שיבדוק את פרטי הידע בתשובה, את איכות ביסוס העמדה המוצגת ואת ההתאמה בין הידע המובא, לטענה של כותב התשובה.

¹⁰ כאן מקומן של שאלות אקטואליה- שאלות העוסקות במתרחש בעולם הכללי בימינו, אך יש עדיפות לשאלות שעוסקות במתרחש בעולמו של התלמיד הספציפי העונה על השאלה.

¹¹ פעמים רבות יש בלבול בין שאלות רלוונטיות ואקטואליה. שאלת אקטואליה עוסקת בנושא מן העולם, אבל נושא שאינו רלוונטי לחיי הלומד. אם שאלת אקטואליה עוסקת בערך, הרי היא גם שאלת ערך, אם היא דורשת מעורבות- היא הופכת לשאלת מעורבות, וכן הלאה. אבל לעיתים יש נטייה לשאול על אקטואליה ולחשוב שמדובר בנושא המערב את הלומדים בלמידה, ולא תמיד זה כך.

¹² יש לציין שלרוב הרלוונטיות יוצרת מעורבות, אך לעיתים יכולה להיות מעורבות גם בנושאים שאינם קשורים ישירות לחיי הלומד- כמו סקרנות לגבי תחום חדש מאד, או שאלה שמעורבת בה בחירה (דוגמא לשאלת מעורבות שאינה בהכרח רלוונטית לעולמו של הלומד: בחר דמות היסטורית שלמדת עליה ושלדעתך פעלה באופן נכון שהשפיע על המציאות העולמית- ציין שני דברים שהיא עשתה, וכיצד הכרעתה הנכונה לדעתך, השפיעה על העולם). לעיתים יכולה להיות גם רלוונטיות שאינה יוצרת מעורבות- כמו נושא ששייך לחיי הלומד, אך לא באמת אכפת לו ממנו- למשל תלמיד מבית אמיד, שנוכח בדיון העוסק בגודל בתי הספר והשלכתו הכלכלית על ההורים. בשפת תפקודי הלומד, השיח התוך אישי.

ג. דגמים מוצעים לשאלות עמ"ר

בעמודים הבאים נציע דגמים אפשריים לשאלות עמ"ר. בכל סוגי השאלות האמורות, הנימוק יתבקש על בסיס הידע הנלמד וניתוחו, הלומד יתבקש להציג נתונים ועובדות התומכים בטענתו, ולנמקה. מטיבן של שאלות העמ"ר הוא שהן מערבות חשיבה ולעיתים שניים או שלושה ממרכיבי העמ"ר, ועל כן פעמים רבות לא ניתן לסווג את השאלות כשאלת ערך בלבד, מעורבות בלבד או רלוונטיות בלבד.

בדוגמאות הבאות נביא דגמי שאלות עמ"ר, חלק מן השאלות כוללות כמה ממרכיבי העמ"ר, ובחלקן מדובר על סעיף אחד מתוך שאלה הכוללת סעיפי ידע וחשיבה קודמים. על מנת לסבר את הדעת גם בתחום המדעים, בחלק מסוגי השאלות, נביא דוגמא מפורטת של סעיף העוסק בעמ"ר מתחום זה (שאלות נוספות רבות, בכל תחומי הדעת, שחלקן כוללות מחוונים מדויקים, ניתן למצוא בקובץ השאלות שפורסם על ידי המזכירות הפדגוגית במצורף לאגרת זו).

ד.1. שאלות ערך:

זיהוי ערך ומוסר

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה המבקשות לעורר שיח ולהנכיח ערכים המצויים בתכנית הלימודים או ערכים חשובים בתכני הלמידה, הלומד מתבקש לזהות ערכים או עקרונות מוסריים בתכני הלימוד¹³, ולכתוב עליהם. שאלות מסוג זה עשויות להיות בתחום הערכי קוגניטיבי-ולעיתים אינן מגיעות לרלוונטיות או מעורבות. יש עדיפות גדולה לעסוק בערכים הרלוונטיים ללומד, או לערב בשאלות אלו גם מעורבות, בחירה, הזדהות וכדו'.
דוגמאות לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- איזו דילמה בין ערכים מתבטאת לדעתך במעשיו של _____ הסבר דברך ובסס אותם על שני ציטוטים מן הכתוב/ היצירה
- איזו דרישה מוסרית רוצה הכותב להעביר ביצירה/מאמר/ פרק... בסס דברך על שלושה ציטוטים מהכתוב
- איזה דילמה מוסרית עולה לדעתך מהשלכות תוצאות הניסוי... נמק תוך הסתמכות והסבר תוצאות הניסוי
- הערך _____ בא לידי ביטוי במקומות רבים בתקופה ההיסטורית עליה למדנו, ציין שלושה אירועים בהם ערך זה בא לידי ביטוי, והסבר באיזה אופן.
- לו יכולת להיפגש עם א. _____ / ב. _____ או ג. _____ (אחד מגיבורי היצירה/התקופה), איזו שאלה היית שואל אותו אודות הכרעה ערכית עליה החליט... תאר את המקרה ושלושה פרטים שקשורים לשאלתך.

דוגמא ייחודית מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה עם כמה סעיפים- ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):

¹³ יש עדיפות לעסוק בערכים שלא נלמדו בכיתה בהקשר של הסוגיה הזו (אבל שמצויים בבסיס תחום הדעת), שהרי אם כבר נלמד שביצירה X עולה ערך Y- מדובר בשאלת שינון ולא בשאלת חשיבה. בתחומי דעת רבים יש רשימות.

- בעקבות מציאת גז טבעי בחופי מדינת ישראל התעורר ויכוח ציבורי וערכי האם הגז צריך להיות בבעלות פרטית או בניהול המדינה. הצג/ את דעתך בוויכוח. בסס/ את תשובתך בעזרת המושגים "נחלת הכלל" ו"פיתוח בר קיימא".

על מנת שלא יהיה מדובר בשאלות שינון, יש לבחור שאלות שדורשות חשיבה ושהערכים המדוברים לא שוננו בכיתה. אם רוצים גם ליצור מעורבות (שאלות ערך + מעורבות) ניתן לבקש מן התלמיד לבחור ערך העולה מן היצירה שהוא חושב שיש לו חשיבות רבה, ואם רוצים ליצור גם רלוונטיות או מעורבות ללומד ניתן לבקש זיהוי של ערך שהלומד מזדהה עמו (מעורבות), או שלדעתו הוא רלוונטי לחיי היום יום שלו, של חבריו לכיתה, או של אזרחי המדינה (רלוונטיות).

זיהוי מסר:

בשאלה מסוג זה מתבקש הלומד לחפש בתוכן הנלמד מסר לחייו/ לחיי היום יום. הלומד נדרש לשאול את עצמו: האם יש מסר שניתן ללמוד מן החומר הנלמד (מסר חיובי או שלילי)

- מהו לדעתך המסר העולה מן הפרק, היצירה... נמק תוך הסתמכות על שני פרטים מן התוכן
- מהו לדעתך המסר שניתן ללמוד מן הניסוי של מלגרם... הסבר את הניסוי ותוצאותיו, האם לדעתך מסקנה זו הינה גורפת? תן שתי דוגמאות התומכות או סותרות את הניסוי...
- מה לדעתך ניתן ללמוד מהתנהגות בני האדם באירופה בתקופה שבין השנים... תמוך דברך בשתי דוגמאות... תן שתי דוגמאות היסטוריות נוספות התומכות במסר זה או סותרות אותו.

ניתן להפוך כל אחת מהשאלות הללו לשאלת ערך + רלוונטיות כאשר מבקשים מהתלמיד לציין "מהו המסר שניתן לדעתך ליישם בחיי היום יום בשכונה שלך/ במציאות של ימינו. לדוגמא:

- מה המסר שניתן ללמוד לחיי היום יום בבית הספר מתוך המקור הזה?... תאר את הכתוב במקור, והסבר את הקשר בינו לבין חיי בית הספר בשתי דוגמאות. (שאלת ערך + רלוונטיות)

ד.2. שאלות מעורבות

הזדהות:

שאלות מסוג זה מזמינות את הלומד להזדהות עם אחת מהדמויות עליהן הוא לומד או להזדהות עם ערך, או רעיון ולנמק מדוע הוא מזדהה עימם. דוגמאות לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- בחר דמות שלמדת עליה, שאתה מזדהה עמה/ עם תפיסתה... ושעשתה מעשה חברתי בעל ערך רב¹⁴.../גילוי פורץ דרך, כתוב שני דברים שעשתה/ שכתבה... והסבר מדוע אתה מזדהה עמה/ עם תפיסתה
- מי מבין הדמויות ביצירה עוררה בך הזדהות?... ציין שלושה דברים שהדמות עברה/עשתה שעוררו בך הזדהות זו.
- בחר דילמה/התרחשות שעמדה בפני אנשי התקופה, ושאתה מזדהה עמה... תאר אותה תוך ציון שלוש עובדות מן התקופה, והסבר מה מעורר הזדהות בעיניך בהתרחשות זו.

כניסה לסיטואציה:

שאלות מסוג זה מבקשות מן הלומד להיכנס לסיטואציה כלשהי ולהיות יצירתי דוגמאות לתחילת סוג השאלה הזה :

- לו יכולת לפגוש את... איזו שאלה היית רוצה לשאול אותו על הכרעה דרמטית שעשה, ציין שלושה מרכיבים של ההכרעה ואת שאלתך עליהן.
 - באיזו שנה בין השנים.... היית רוצה לחיות והיכן, ציין שתי סיבות לכך תוך הסתמכות על שלושה אירועים... שהתרחשו בשנה זו באזור המדובר.
 - לו יכולת לפגוש את המשוררת מה היית רוצה לומר לה על השיר שכתבה... נמק תוך אזכור שני דמויים מן השיר המסבירים את דבריך.
 - דוגמא מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה עם כמה סעיפים- ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר) :
- הנח/הניחי שאת מייצגת את מדינת ישראל בדיון באו"ם בנושא ההתחממות הגלובלית ואת/ה מתבקש/ת לנקוט עמדה ולהציגה מול מליאת באו"ם. מהי עמדתך? נמקי על סמך הממצאים המתאימים.

בקשת בחירה:

שאלות מסוג זה מבקשות מהלומד לבחור נושא או תוכן שהוא למד ולהביע את דעתו עליו.

התלמיד נדרש להבהיר את תשובתו על- פי התוכן הנלמד.

דוגמאות ניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה :

- בחר סוגיה הקשורה למהות הקשר בין בני אדם ושעניינה אותך, שעלתה במהלך הלימוד בכיתה (על תאי המוח/ על השנים 1815- 1789), תאר אותה, תוך שימוש בשתי עובדות מן הנלמד.
- בחר תקופה בה היית רוצה לחיות/אירוע שבו היית רוצה להיות נוכח בין השנים... ציין שתי סיבות לרצונך, תוך ציון שלוש עובדות מן האירוע/תקופה
- בחר דילמה ערכית שהעסיקה אותך במהלך לימודי הכימיה/ביולוגיה... ציין את שני צדדי הדילמה והסבר אותה תוך הסתמכות על שתי עובדות מן התוכן הנלמד (מעורבות+ ערך)

¹⁴ הסיבה לבקשת מעשה חיובי או חשוב או בעל ערך היא על מנת למנוע תשובות ציניות או מורכבות של הזדהות עם אנשים או אירועים קשים מן ההיסטוריה (אני מזדהה עם היטלר וכדו').

הבעת עמדה והכרעה אישית

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה הדורשות מעורבות. מטרת שאלות אלו היא שהתלמיד יכנס פנימה לתוך הנושא הנלמד, יביע את דעתו ביחס אליו ולא יישאר "על הברזלים". שאלות אלו יכולות להיוותר ברובד הקוגניטיבי והמטה קוגניטיבי בלא ליצור עניין של הלומד, אך אם בונים אותן נכון הן יכולות להיות גם קוגניטיביות ומטה קוגניטיביות, גם רלוונטיות וגם ליצור מעורבות- במידה והנושא נוגע לחיי הלומד.

דוגמאות לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה :

- מה לדעתך צריכה להיות ההכרעה בסוגיית היחס שבין השימור לבנייה בהרי ירושלים- ממערב לעיר? ... הסבר דעתך תוך הסתמכות על שלושה נתונים מן החומר הנלמד.
 - כיצד לדעתך יש לנהוג במצב מעין זה? מי לדעתך צודק בדיון זה? ... נמק דבריך תוך הסבר האירוע/ הדיון ושתי השלכות אפשריות שלו.
 - האם לדעתך X הכריע נכון בהחלטתו לשוב הביתה?/ האם הוא הכריע כפי שהיית מצפה ממנו להכריע? ... הסבר דבריך תוך הסתמכות על השלכות ההכרעה בשנים שלאחר מכן.
 - עם איזה ערך או תפיסה שעלו מן הסוגיות אתה מזדהה? ... נמק תוך ציון הערך/ התפיסה והשלכותיו/ה בסוגיה הנלמדת (שאלה המערבת ערך ומעורבות רגשית)
 - דוגמא לשאלה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה עם כמה סעיפים- ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר) :
- האם לדעתך יש לחייב את המתנגדים לחיסון לחסן את ילדיהם? הסבירו את עמדתכם בעזרת נימוק ערכי ונימוק מדעי.

עולם פנימי

בשאלות אלו אנו עוסקים בעולמן הפנימי של דמויות (רחוקות או קרובות). העיסוק בסוג עולם זה מעלה אף את עולמו הפנימי של הלומד, הוא צריך לגעת בתכונות אופי, בהכרעות ובדילמות של הדמות המתוארת. דרך אפשרית לענות על שאלות אלו היא לקשר ולהסיק מתוך עולמו הפנימי של הלומד או מתוך עולמות מוכרים של הסובבים אותו לעולמה של הדמות המתוארת. (גם פה, התנאי המאפשר שהשאלה לא תהיה שאלת שינון, הוא שהנושא לא נלמד בכיתה, ולא כתוב באופן גלוי ביצירה- כך שהלומד יצטרך לחשוב, להיות יצירתי ולהשליך מניסיונו והבנתו על הדמות, כמו כן, עדיף שהדמות תהיה רלוונטית לחיי הלומד)

דוגמאות לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה :

- עם מה לדעתך התמודד...?/ מה לדעתך עזר ל... לעשות את...?/ אילו התלבטויות ליוו לדעתך את...?/ אילו תכונות אופי נדרשות לדעתך בכדי...?/ [נמק את דבריך תוך ציון שתי עובדות מן האירוע].
- בחר דמות עליה למדת (ביצירה, בפרק, בתקופה ההיסטורית) שלדעתך עברה משבר, תאר את תחושותיה של דמות זו... כיצד היא התמודדה עם המשבר?/ מדוע לדעתך בכה הגיבור בסיום הסיפור?/ מה לדעתך הקונפליקט הפנימי עמו התמודדה הגיבורה בסיפורנו? (הסבר תוך ציון שלושה נתונים מתוך האירוע).

- בשאלות אלו ניתן לתת קטע המעורר שאלות תוך אישיות ולשאל עליו. קטע העוסק בעולם פנימי של דמות, בדילמה שלה, בקושי/אמונה/צורך של דמות בת גילם של הלומדים וכדו'

ד.3. שאלות רלוונטיות

רלוונטיות ויישום רלוונטי:

בשאלה זו התלמיד מתבקש לקחת מה שנלמד, לזהות בחייו ובסביבתו היבט דומה, לקשר את הדברים, וניתן אף להרחיב לבקשת יישום (פתרון, הכרעה וכו'). בעקבות סוג שאלות זה ייווצר קישור בין הנלמד למציאות. ניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- האם בחיי היום יום סביבך/בחברה הישראלית¹⁵ ניתן למצוא את הדילמה שהעסיקה את החברה במהפכה התעשייתית... הסבר את הדילמה, הדגם אותה, והסבר מדוע ניתן/לא ניתן למצוא אותה כיום.
- היכן ניתן לפגוש בחיי היום יום (האם פגשת/ מישהו שאתה מכיר פגש), מקרה דומה לזה שלמדת עליו... תאר את המקרה והיכן ניתן למצאו במציאות כיום...
- האם ניתן לזהות בחברה המערבית/ במציאות היום יומית את השלכות הניסוי אותו ערכנו בכיתה?... תאר את הניסוי והשלכותיו, והסבר מדוע ניתן/לא ניתן לזהות את השלכותיו...
- כיצד ניתן ליישם במציאות היום יום את מסקנות הניסוי עליו למדנו במדעי הסביבה. תאר את מסקנות הניסוי ואת היישום שלו
- מה לדעתך ניתן/ראוי לקחת לחיי היום יום מן היצירה הנלמדת... ציין שתי עובדות לפחות והסבר מדוע ראוי לקחתן לחיי היום יום.
- דוגמא לשאלה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה עם כמה סעיפים - ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):
האם תאכלי מזון שהונדס גנטית? רשום/רשמי שני טיעונים התומכים בעמדתך וטיעון אחד שיעלו המתנגדים לדעתך.

ד.4 סוגי שאלות נוספות

סוגי השאלות שהצגנו עלו במהלך דיונים וימי עיון שנערכו במזכירות הפדגוגית. אנו מזמינים את המפמ"רים, המדריכים והמורים לשלוח אלינו סוגי שאלות נוספים ונשמח לפרסמם.

¹⁵ בשאלות מסוג זה, טוב להשתמש בעקרון ההרחקה ולאפשר ללומד להעיד את מישהו רחוק ממנו (החברה הישראלית וכדו') ולא רק ישירות על חייו שלו.

ד. עקרונות מנחים לניסוח שאלות חשיבה ועמ"ר במבחן

- השאלות צריכות להתבסס על ידע, והניקוד יינתן על תכנים/נתונים/ עובדות המבססים נימוק הגיוני העונה לשאלה.
- השאלות צריכות לגעת בעולמו הפנימי של הלומד ("תוך אישי"), בתפיסת עולמו, בתחושותיו, בעולם הסובב אותו והקשור לחייו.
- רצוי שהשאלות תהינה מעניינות, מעוררות, קשורות לעולם הלומד- דורשות הכרעה, בחירה, הזדהות וכדומה.
- מרכיב הערכים/רלוונטיות/משמעות יזכה בשלב הראשון לניקוד נמוך (על מנת להרגיל את התלמידים לשאלות מסוג זה).
- יש לחבר מחוון מדויק ככל הניתן, אך מאפשר מגוון תשובות.
- תתאפשר גמישות לתשובות יצירתיות.
- ניתן לשאול על רגשות, תחושות או ערכים של דמות, מאפיינים של תקופה (תחושות של אנשי התקופה וכדו') ובכך להימנע משאלה ישירה מידי על חיי התלמיד. (למשל: כיצד לדעתך חש פלוני בעת האירוע, נמק דבריק על בסיס המאמר שקראת)
- יש להבהיר ללומדים ולמלמדים שכל דעה אישית תתקבל במידה שהיא תנומק היטב ותבוסס על עובדות.
- יש להיזהר משאלות רגישות העלולות לזמן תפיסות קיצוניות, ולכוון לדילמות מתונות.
- מומלץ לכתוב את השאלות בשפה המשקפת את הרצון לחשיבה ויצירה (שפה מעט פחות "מבחנית"). כתפיסת המפמ"ר וצוותו ובהתאמה לאופי תחום הדעת.
- לתחומים שונים יתאימו שאלות שונות, כך למדעים, שאלות הכרעה המבקשות ביסוס מדעי יתאימו מאד, וכן שאלות העוסקות בניסויים רלוונטיים לחיי הלומדים. בספרות שאלות הזדהות יתאימו מאד וכן הלאה- בהתאם למטרות תכנית הלימודים של תחום הדעת.

נספח:

א. דוגמא לסוגי שאלות על פי חלוקת עמ"ר שנכתבו על ידי מדריכי תחום דעת¹⁶

ערך: עמדה ערכית

- מנקודת מבטך היום, על בסיס הנלמד, מה העמדה הערכית שהובילה את האדם לעשות את המעשה המדובר – נמק והסבר תוך ציון שתי עובדות מן האירוע.
- איזה ערך משתקף לדעתך ביצירה/ בדיון/ בהתנהגות האנשים המתוארת בפרק... והאם לדעתך טוב לאמצו לחייך או לחיים במדינת ישראל כיום? נמק תוך הדגמה מן היצירה (ערך+ רלוונטיות).17
- כיצד הערכים x, y באים לידי ביטוי במקורות שלמדת בספר? האם לדעתך הדמויות פועלות בספר לאור ערכים אלו? נמק והדגם.
- מהי הדילמה הערכית העולה מ.../ מה לדעתך ההכרעה הנכונה בדילמה העולה מ...? נמק תוך הדגמת שני אירועים שהושפעו מהשלכות דילמה זו
- האם הנך מצדיק את... (מעשה של דמות/אירוע/ תפיסת עולם), התבסס בתשובתך על העקרונות/התהליכים/התוצאות אותם למדת...
- האם ... פעל לדעתך בהתאם באופן הגון? הסבר דברייך ובסס אותם על הכתובים.
- האם לדעתך ההכרעה/ההתנהגות/ מעשים אלו של... היו נכונים מבחינה ערכית ומעשית? נמק ובסס על הכתוב.
- מהו לדעתך המסר העולה מאירוע/משפט/יצירה זו? האם ניתן ליישמו כחברה שלנו היום, נמק תוך שימוש בשתי עובדות מתוצאות האירוע/מן היצירה (ערך+ רלוונטיות).

מעורבות:

- מהן האפשרויות שעמדו לדעתך בפני... באילו מהן אתה מצדד? נמק תוך הסתמכות על דוגמא אחרת מן התוכן הנלמד
- הניסוי שתואר במאמר ביחס לשיבוט עשוי להיות בעל השפעה גדולה על חיי היום יום של כל אחד מאתנו, האם לדעתך נכון יהיה להמשיך בניסויים מסוג זה? הסבר דברייך תוך התבססות על שלוש השלכות שלמדת.
- בחר דמות שפעלה בתקופת... באופן חיובי והרואי (/עשתה מעשה חשוב וטוב) ושאתה מזדהה עמה (/עם המעשה)... הסבר ונמק באמצעות שתי דוגמאות מן הכתוב/התקופה במה אתה מזדהה עם הדמות/המעשה.¹⁸
- האם לדעתך ההכרעה/ההתנהגות/ המעשים שאירעו בין השנים, היו מובנים מאליהם/טבעיים/ מתבקשים, בהתחשב בנתונים? תאר את המקרה, הסבר ונמק דעתך.

¹⁶ דוגמאות אלו נכתבו על ידי צוות מדריכי תחום דעת במזכירות הפדגוגית- הם עובדו כאן לתחומי דעת נוספים והמפמ"ר. ככלל, יש לשאול את השאלות בהתאמה למטרות תחום הדעת.

¹⁷ בשאלות מסוג זה, טוב להשתמש בעקרון ההרחקה ולאפשר ללומד להעיד את מישהו רחוק ממנו (החברה הישראלית וכדו') ולא רק ישירות על חייו שלו.

¹⁸ כפי שניתן לראות בשאלה זו יש שני מרכיבים: מעורבות- בחירה, ורלוונטיות- הזדהות.

- אילו תחושות ליוו לדעתך את המפגש בין... בסס תשובתך על שלושה פרטים שהתרחשו בעת האירוע.
- בחר אירוע/דמות /מקרה/משפט/אמירה מתקופת.... והסבר האם ומה היית רוצה לשנות בו משהו ומדוע.
- לו אתם הייתם במקומו של X כיצד הייתם מרגישים? /כיצד הייתם אתם נוהגים? נמקו תוך תיאור המקרה וביסוס על האירוע.
- ציין אירוע/מעשה שלמדת עליו, ושהתרחש בין השנים.... שהוא מעורר השראה בעיניך, תאר את האירוע/המעשה ושתי השלכות שלו, והסבר מה בעיניך מעורר השראה באירוע זה.

רלוונטיות

- ציין דוגמא ממציאות ימינו הממחיש את.../ המתאים ל....
- כיצד חוק/ משפט/ פסוק/ מעשה זה רלוונטי לימינו. הסבר.
- נתינת דוגמא מהחדשות/ העיתון/ הרשת לתופעה, אמירה חוק ולשאל: כיצד תופעה זו דומה למה שלמדנו עליו ביצירה/ בפסוקים/ בתקופה ההיסטורית (או כיצד דבר זה קשור לניסוי אותו ערכתם בכיתה)...נמקו והסבירו. במה היא שונה?
- ציין מקרה מוכר דומה ממציאות חיינו התואם את התפיסה עליה למדת בהקשר ל....
- כיצד הניסוי אותו ערכת בכיתה יכול להשפיע על חיי הקרובים לך, או אנשים שאתה מכיר?